Káich Katalin

ZOMBOR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL (II.)

A kiegyezés nyomán létrejött politikai konszolidáció kedvezően hatott azoknak a feltételeknek a megteremtésére, amelyek révén a kapitalista fejlődés viszonylag gyorsan haladt előre, a termelőerők növekedése az egész Monarchia területén éreztette hatását. A dualizmus által létrejött gazdasági alap, noha sok tekintetben gátolta a polgári fejlődés kiterebélyesedését, kisebb-nagyobb mértékben mégis elősegítette a függő és elnyomott nemzetek, így többek között a délszlávok polgári fejlődését is. Ezzel kapcsolatban azt is meg kell jegyeznünk, hogy a rendszerből származó előnyök a Monarchia területén élő nemzetiségek többségénél nem ellensúlyozták kellőképpen a rendszer anomáliájából eredő hátrányokat. Gazdasági alapjának megfelelően a dualizmus osztálybázisát a tág értelemben vett osztrák–német burzsoázia és a magyar nagy- és középbirtokos osztály alkotta.[34] Még ilyen viszonylatban is elsősorban érdekazonosságról és nem érdekközösségről volt szó. Ugyanilyen függőségi viszony alakult ki „a magyar korona országai"-nak szűkebb területén a magyar uralkodóosztály és a nemzetiségek klerikális-burzsoá rétegének viszonylatában, ami a megoldatlanul maradt nemzetiségi kérdés ellenére a kiegyezést követő első két évtizedben gazdasági előnyökhöz juttatta a nemzetiségek vezető rétegét is, ily módon erősítve a dualizmus osztálybázisát, ami azt jelentette, hogy a jelzett korszakban ez a réteg közvetve szintén hozzájárult a Monarchia fennmaradásához. Mivel a kelet- és délkelet-európai népek nemzeti egyesítésének feltételei még nem értek meg, a magyarországi nemzetiségek nemzeti törekvései ekkor még nem a Monarchia felbomlasztására irányultak.

Közvetlenül a kiegyezés előtti években lassú gazdasági növekedés volt észlelhető elsősorban a gabonatermesztésben, a malomiparban, de a bányászatban és a vasútépítésben is. A megnövekedett kereslet eredményeképpen a gyorsabb ütemű gazdasági fejlődés a 60-as évek közepétől indult meg. A tőkés gazdaság finanszírozásának egyik fő forrása a nagyrészt Ausztriából behozott tőke volt, másfelől a mezőgazdaságból és élelmiszeriparból származó hazai felhalmozás, mivel Magyarország akkori területe elsősorban agrárjellegű volt. E jelleg határozta meg azt, hogy ezen a területen a tőkebefektetés mindenekelőtt a mezőgazdaságban, az élelmiszeriparban, az árucserét lebonyolító kor-

szerű közlekedési hálózat és a modern tőkés hitelszervezet kiépítésében érezte hatását. Ennek köszönhetően a kifejezetten agrárjellegű Bács-Bodrog vármegyében is megteremtődtek a gyorsabb ütemű gazdasági fellendülés feltételei. Hanák Péter ezt az 1890-ig terjedő periódust „a megalapozó befektetések és munkálatok"[35] szakaszaként említi, amely a század fordulójára előkészítette a magyarországi ipari forradalmat, mely a burzsoá társadalom sokrétűbb tagozódását tette lehetővé. Ezzel párhuzamosan az újonnan kialakult politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok tartalmilag megalapozottabb, differenciáltabb művelődési igényeket támasztottak, mind a dolgozó nép, mind pedig a középosztály különböző rétegeiben. A gazdasági viszonyok ilyen alakulásának következményeképpen „a demokratikus népi és nemzeti mozgalmak apályának időszaka"[36] jött létre, melyben még kialakulatlan volt a munkásosztály, s az osztályellentétek sem éleződtek ki oly mértékben, hogy meggyorsíthatták volna a társadalmi struktúra lényeges átalakulását. Még mindig erős volt a konzervatív földbirtokos osztály és a klerikális reakció uralkodó befolyása nemcsak magyar, hanem nemzetiségi viszonylatban is. Az ebből a helyzetből adódó viszonyrendszer lelassította az átrétegeződés folyamatát. Ezt a jelenséget követhetjük nyomon pl. a belviszályoktól terhes zombori Szerb Olvasókör esetében is 1867 után, minek következtében meddő politikai csatározások színhelyévé vált egy olyan intézmény, melynek létezési alapját nem politikai, hanem művelődési törekvések kellett volna hogy képezzék.

A kompromisszumokra, félmegoldásokra, megalkuvásokra épülő dualista rendszer tarthatatlanságának jelei, a külső és belső ellentétek válságtényezői a 90-es években kezdték mind jobban éreztetni hatásukat. Azok az előnyök, melyek közvetlenül 1867 után megalapozták a Monarchia létét a kapitalizmus fejlődése és a monopolkapitalizmus kialakulása nyomán, mindinkább felszínre hozták azokat az erőket, amelyek egyre mélyülő válsághelyzetet teremtettek, majd pedig a világháború kitörésekor elementáris erővel a megoldatlan problémák koncentrált kiélezettségével, alapjaiban robbantották szét a Monarchiát. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a politikai és gazdasági konszolidáció éveiben csak látszólag szüneteltek a demokratikus népi és nemzeti mozgalmak. „A fejlődésbeli különbségek és aránytalanságok ugyanis a birodalom egyes részei között mindvégig fennmaradtak, helyenként igen élesek voltak. A Monarchia két felét, a Lajtántúl az osztrák és cseh tartományokat Galíciától, Bukovinától, a délszláv tartományoktól, Magyarországon a nyugati–déli részt a keleti–északi hegyes peremvidékektől nemcsak közjogi viták, nemcsak az eltérő természeti feltételek és az etikai összetétel, nemcsak a nemzeti ellentétek választották el egymástól, hanem a gazdasági fejlettség jelentős színvonalkülönbségei is."[37]

Az osztályérdekeken alapuló gazdasági érdekszövetség, az egyre gyorsuló társadalmi differenciálódás következtében, mind erőtlenebb összetartó erőnek bizonyult, mégpedig azért, mert a magyar uralkodóosztályok a soknemzetiségű Magyarországot egységes nemzeti államnak tekintették, olyannyira, hogy még a „társországok", Horvát-Szlavónia felett is igényt tartottak az uralomra. Az egységes nemzeti államszervezetet nacionalista törekvéseik érvényesítése ér-

dekében valósággal ráerőszakolták az országra. A valóságból adódó nyilvánvaló ellentmondás áthidalására megalkották a „politikai nemzet" fogalmi ahisztorikus fikciót, melynek értelmében azt igyekeztek bebizonyítani, hogy az ország „különböző ajkú honpolgárai" politikailag egy nemzethez tartoznak: az osztatlan, egységes magyar nemzethez. Ezt az elvet egyetemessé tették, dogmává szentesítették, s minden politikai párt, még a leghaladóbb is, ennek alapján igyekezett megoldást felkínálni a nemzetiségek ellentmondásos helyzetének orvoslására. A század végén nyilvánvalóvá vált, hogy a horvátok kivételével, nem ismerték el egyetlenegy nemzetiség külön nemzeti létét sem, végérvényesen elutasítottak minden nemzeti autonómiát, csupán erősen korlátozott helyi nyelvhasználatot engedélyeztek. Minden téren az egységes magyar jelleget hangsúlyozták, az államigazgatásból, törvényhozásból messzemenően kiszorították a nemzetiségek képviselőit, mindent megtettek a nyelvi és kulturális magyarosítás érdekében. Ezeknek a tendenciáknak a tükrében világossá válik az is, miért szűkült le a zombori Városi Könyvtár tevékenysége az 1882. évi reorganizáció után.

Mindezek az irracionális, erőszakos, egyre inkább konzervativizmusba merevedő társadalompolitikai beavatkozások azonban eredménytelenek maradtak, nem tették lehetővé a nemzeti és osztályhegemónia tartós fennmaradását, azt, hogy Magyarország nemzeti állammá váljék. A reális lehetőségeket figyelmen kívül hagyó szubjektív törekvések következtében a gazdasági szempontból előnyösnek mutatkozó monarchiai helyzet nem fejlődött tovább olyan irányban, mely biztosította volna az objektíve létező ellentmondások kiküszöbölését. Nemcsak az uralkodó osztályok körében, de a középrétegek többségében is a társadalmi tudat fejlődése antidemokratikus irányba terelődött, s ezzel minden társadalmi, szociális és nemzeti reformtörekvés kerékkötőjévé

lett. Ilyen körülmények között a Monarchia felbomlása az első világháború végén történelmi szükségszerűséggé vált.

Bács-Bodrog vármegyében és ezen belül Zombor szabad királyi városban elenyészően kevés volt a kimondottan nagybirtokos réteg. A vezető csoport többségét a középbirtokosság, a klerikális, valamint a jómódú kereskedők rétege, az értelmiségi körök, valamint a megyei és városi tisztségviselő réteg alkotta, függetlenül a nemzeti hovatartozástól. A megye és a város gazdasági életében tehát a hatalmon levő agrárpárti földbirtokos és klerikális réteg érdekeinek érvényesítése került túlsúlyba, és ehhez igazodtak a vagyonos kereskedők, értelmiségiek, a közigazgatásban jelentős funkciót betöltő, 500–1000 holdas birtokkal rendelkező tisztségviselők is. A mezőgazdaság és kereskedelem segítségével fölhalmozott tőkét nagy részük a földvásárlásba fektette. Jobbára ez bizonyult a legbiztonságosabb, minden kockázattól mentes, jövedelemgyarapító befektetésnek. E vezető polgári réteg eleve ellenzője lett a több kockázattal járó ipari vállalkozásoknak, mert azok az agráriparban dolgozó, olcsó munkaerőt képviselő szolgák, napszámosok és béresek létszámcsökkenését idézték volna elő, ez pedig veszélybe sodorta volna ennek a polgári rétegnek a kényelmes, nyugodalmas életmódját. Ezért lehetünk tanúi annak, hogy az ipari befektetések legtöbbje hosszas megfontolás tárgyát képezte mind vármegyei, mind pedig városi szinten, a különböző adminisztratív eljárások bükrokrata ügyintézése pedig még inkább lelassította az ilyen irányú kezdeményezések megvalósítását. Ez a magatartásforma volt a mérvadó és jellemző minden újítási szándék megvalósításában egészen az első világháborúig, s ezért maradt minden hangoskodás és vita ellenére is a szabad királyi város és megyeszékhely érdemi fejlődésében állandó jelleggel a provincializmus korlátai között.

Ez a jelenség természetesen nem volt egyértelmű a fejlődés minden szegmentumában. Az ötven év folyamán elég sok kísérlet történt a helyzetváltozás érdekében, az érdekükben tett kezdeti lépések, amelyek a határozottabb, kifejezettebb haladás előmozdítását siettették, néhány jelentős eredmény megszületését is lehetővé tették, de az esetek jelentős részében félúton megrekedtek a kispolgári érdekeket hivatalosan is védelmező intézkedések folytán. Minden születőfélben levő vállalkozás, lett légyen az gazdasági, társadalmi, kulturális vagy éppenséggel politikai indíttatású, az anyagi érdekek függvényeként nyert létjogosultságot. A gazdaságosság szempontjainak figyelembevétele döntött gyakran arról, hogy a felkínált lehetőségek egyike-másika menlevélhez jut-e, vagy pedig még csírájában elsorvad. Az ilyenfajta hozzáállás vezetett oda, hogy a nyáron poros, télen és ősszel latyakos Zomborban csak az 1870-es években tettek lépéseket az utcák kikövezése érdekében, az aszfaltozással pedig 1899-ben próbálkoztak először, a gázvilágítást az 1900-as években cserélték fel a villanyvilágítással.[38] Habár megvoltak a lehetőségek a városban, mégsem épült fel sem a tervezett cukor-, sem pedig a cipőgyár. A városnak a még ma is híres zöldövezete tulajdonképpen egy ember, dr. Csihás Benő polgármester kitartó, ellentmondást nem tűrő intézkedéseinek köszönhető. Csak sajnálni lehet korai halálát, mely meggátolta abban, hogy jobb belátásra kény-

szerítse azokat, akik fontos szerepet játszottak a haladást előmozdító intézkedések meg-, illetve meg nem tételében. Mert a város környéki szállásokon lakó úri opstinárok megelégedtek a megyeszékhely szűkebb határain belül érvényesülő „tisztviselő város" (činovnička varoš), „úri város" jelleggel (gospodska varoš), amely a központtól a vármegyeházig, a Bajai út sarkától a Vadászkürtig és a Krónits-palotáig terjedt, meg a középen terpeszkedő ormótlan, tornyos városházépülettel, melynek hosszúkás erkélye alatt gyülekeztek vasárnap délelőtt a csizmás, bárányból subarás Zombor környéki középbirtokos parasztok, felsővárosi iparossegédek, mesterlegények, kereskedősegédek, akárcsak a szelencsei kőművesek, ácsok.

Mindennek ellenére az 1867 utáni kedvező gazdasági expanzió serkentőleg hatott a város polgárainak művelődési igényeire is, kezdeti lendületet adott, aktivizálta a számottevően megnövekedett értelmiségi réteg tettrekészségét, és a 80-as években néhány olyan kulturális intézmény létesült, melyeknek művelődéstörténeti jelentősége révén Zombornak sikerült kitörnie a fejlődést gátló provincializmus korlátaiból. Az erőteljesebb kulturális előrelépés sokszor párhuzamosan haladt a korabeli tendenciákkal, máskor viszont a megkésettség jellemezte őket, de még ezek a megkésettség jegyében fogant tevékenységek is, az idő távlatából nézve, tekintélyesen hozzájárultak vidékünkön a kultúrateremtő szándék létrejöttéhez.

Az élénkebb, hatékonyabb művelődési intenció Zombor első, folyamatosan megjelenő sajtóorgánumának létrejöttekor jutott kifejezésre.[39] A *Bácska* című hetilapot 1878. július 7-én indította meg Radics György, a Zombori Állami Főgymnázium igazgatója. A lap jelentős szerepet játszott az egykori Bács-Bodrog vármegye területén élt magyarság és részben szlávság életében, hatással volt az olvasóközönség ízlésének kialakítására, az indulás éveiben a megadott lehetőségeken belül jelentős szerepet játszott a közjavak szolgálatában, a kulturális feladatok megfogalmazásában és e feladatok kivitelezésének szorgalmazásában, de ugyanakkor a város politikai életében, különösen 1884-től (Radics visszavonulásakor) az egyre inkább konzervatív magatartású polgárság hangadója lett, és gyakran a maradiasság szellemének kifejezője volt inkább, mint a haladó erők szolgálója. Hathatósan támogatta azokat a kezdeményezéseket, amelyek a városi színház felépítését, a Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat megalakítását és tevékenységét, a felső kereskedelmi iskola megnyitását, a századfordulón a Szabad Lyceumi Egyesület létrehozását irányozták elő. Az első másfél évtizedben jelentősen hozzájárult a lap a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok kiépítéséhez Zomborban. A századfordulóra azonban egyre gyakrabban állott szolgálatába azoknak a meddő erőfeszítéseknek, melyeknek fókuszába „a tudatos sovinizmus, a magyarkodás igénye és hetvenkedése . . . a nemesi hatalomgyakorlás"[40] révén uralkodóvá vált, nagyrészt korrumpált életforma igenlése került. Radics György főszerkesztői vezércikkében a „minden párt a felekezet nélküli, illetőleg azokat figyelembe vevő, de zsinórmértékül nem használó józan szabadelvűség"-et hangsúlyozta. Az új szerkesztő, Molnár István Lajos főgimnáziumi tanár viszont egyértelműen leszögezte „. . . mi meghajolva a *megye vagyonos és értelmes osztályának*

általunk különben is osztott . . . politikai hitvallása előtt, minden habozás nélkül kitűzzük a magyar szabadelvű párt zászlaját, ennek lobogása alatt fogunk megyénk szebb jövőjéért küzdeni, munkálkodni".[41]

Radics György szerkesztői munkássága alatt a délszláv–magyar irodalmi és művelődési kapcsolatok kiépítésére, kibővítésére irányuló törekvéseknek jelentős helyet biztosított a lap. A gimnáziumi igazgató kötetben is megjelenő műfordításai, szerb irodalomtörténeti szemelvényei például itt láttak napvilágot a *Tárca* rovatban, és az előfizetésre való felhívás mellékleteként, ízelítőt adtak az olvasóközönségnek a készülő munkából. Margalits dr. Ede és Dömötör Pál hasonló irányú munkásságából előzetes ismertetések és szemelvények jelentek meg, majd pedig Mita Popović tollából közölt a lap kritikákat a megjelent műfordításokkal kapcsolatban. Többé-kevésbé rendszeres volt a tudósítás a Szerb Nemzeti Színház vendégszerepléséről, a szerb egyletek, dalárdák rendezvényeiről, s ha ezeken magyar családok is jelen voltak, a *Bácska* nem győzte hangsúlyozni ennek a ténynek pozitív, üdvös voltát, mint olyan jelenséget, mely a két egymás mellett élő nép testvéri összetartozásának a bizonyítéka. Dicsérte a lap a szerb polgárság egy részét, amely 1881-ben 50 forinttal segítette a magyar dalárdát. A helyzet azonban nem volt ennyire idillikus. A *Rodoljub* és a *Bácska* hasábjain parázs vita alakult ki ennek kapcsán, melynek során felszínre kerültek mindazok a korábbi sérelmek is, melyek a szerb polgárságot nemzetiségi voltában érték, amikor az erőszakos névmagyarosításokról, valamint a város szerb feliratai ellen folytatott hadjáratokról volt szó. A megoldatlan nemzetiségi kérdés a továbbiak során is gyakran adott alkalmat elkeseredett hangú kifakadásokra a helybeli szerb lapok, a *Rodoljub*, majd később a *Sloga* hasábjain. A belharcokat kiváltó okokat pedig éppen a *Bácská*ban megjelent, szerbeket sértő cikkekre lehet visszavezetni, melyeket „a társadalmi tartalomtól megfosztott . . . kétarcuvá vált nemzeti ideológia"[42] fogalmaztatott meg szerzőikkel.

Molnár István Lajos idézett vezércikkében a Zomborban élő nemzetiségekhez való viszonyulásról is megemlékezett. Hangsúlyozta: „Ki fogunk különösen terjeszkedni a velünk együtt lakó népek és nemzetiségek netalán nyilatkozó politikai életmozzanataira, mindig tiszteletben tartjuk indokolt és tisztességes hangon szóló ellennézeteiket, de csak addig, amíg az egységes Magyarország fogalmából folyó következményeket nem tagadják vagy fitymálják . . ."[43] A nemzetiségi kérdéshez ily módon kinyilvánított hozzáállás tehát már eleve támadó jelleget öltött, előlegezte a későbbiek során mind agresszívabbá váló, éles, sértően elmarasztaló kirohanásokat a szerbek ellen, minden olyan jellegű megmozdulás esetében, amikor azok önkormányzati jogaik megvédéséért, nemzeti identitásuk érvényesítéséért és tiszteletben tartásáért szálltak síkra.

A *Bácska* mellett a *Zombor és Vidéke* című hetilap volt az a magyar nyelvű sajtóorgánum, melynek megjelenését a Monarchia összeomlása szüntette meg. Müller Gyula felelős szerkesztő 1881. december 17-én indította meg a „társadalmi közművelődési és szépirodalmi közlöny"-t. Vasárnap és csütörtökön jelent meg, beosztása hasonló volt a *Bácská*hoz. Indulása pillanatában az el-

Zombor A város madártávlatból

nemkötelezettséget ígérte a szerkesztő: „pártoskodásnak, előítéletekből kifolyó vívódásnak, meddő polemizálásnak, egyszóval egyéni érdekeknek e lap hasábjain tért nem nyitok . . ."[44]

A szerkesztői vezércikk természetesen érintette a szerbekhez való viszony kérdését is. Müller kijelentette, hogy a szerbek elleni agitációt nem engedélyezi a lap hasábjain, ugyanakkor nyomatékosan hangsúlyozta: „Ünnepnap lesz az számunkra, ha a szerb polgárok bebizonyítják, hogy testtel és lélekkel magyarok."[45] A szerb képviselők ugyanis függetlenül attól, hogy hallgatólagosan a kormánypárti politikát támogatták, nem álltak el attól a követeléstől, hogy a megyegyűléseken anyanyelvükön szólalhassanak fel, mivel létszámukat tekintve az 1868. évi nemzetiségi törvény értelmében erre a *„lehetőségig"* (!) joguk volt. A hivatalos magyar álláspont értelmében viszont – a megyegyűléseken ennek szellemében jártak el – ezt a lehetőséget minden rendelkezésre álló eszközzel igyekeztek meghiúsítani. Ez történt Zomborban is, s függetlenül az egyébként konzervatív szerb polgárság megalkuvó magatartásától, a nyelvhasználati viták állandó jelleggel napirenden szerepeltek. A vezércikk írója ennek a helyzetnek felszámolására gondolt, amikor a szerbek hazafiasságára apellált. A *Rodoljub* című hetilap gúnyolódó cikkben válaszolta meg Müller kinyilatkoztatott óhaját. A hazafias kiállás szerinte nem a nyelvhasználaton múlik, hanem tettekben kell megnyilvánulnia. A szerbek tetteik révén szolgálták eddig is a hazát, ugyanakkor anyanyelvük használatának kérdése szent előttük. Ha elállnának nyelvhasználati jogaik érvényesítésének követelésétől, akkor csorbát szenvedne emberi méltóságuk, s méltatlanok lennének a szerb név viselésére.[46]

A *Zombor és Vidéké*nek magatartása tehát lényegében semmiben sem különbözött a *Bácskáé*tól, ami a nemzetiségi kérdést illeti. Nézetei a névmagyarosítással, a város szerb nyelvű feliratával kapcsolatban nem voltak liberálisabbak. Mégis meg kell állapítanunk, hogy ugyanakkor Müller lapja sokban

hozzájárult a szerb–magyar, elsősorban irodalmi kapcsolatok kiépítéséhez. Egy ellentmondásos korszakot és helyzetet rögzített, egy kézenfekvő realitás és egy ahisztorikus fikció követelményeit igyekezett összebékíteni, amikor egyfelől a szerbek nemzeti identitását kérdőjelezte meg a napi politika kiszolgálójaként, másfelől pedig ugyanennek a nemzetnek irodalmi örökségét közvetítette a magyar olvasóközönséghez. Munkatársainak egyik legaktívabbika Mita Popović volt, a korabeli magyarországi szerb irodalom számottevő alakja, kinek műfordításai, tanulmányai, drámakísérletei (szerb, magyar nyelven) jelentősen hozzájárultak a két nép irodalmi síkon való közeledéséhez. Ez a hetilap a *Bácskához* viszonyítva lényegesen többet foglalkozott a szerbek problémáival, gyakrabban ismertette helybeli művelődési törekvéseiket, részletesebb beszámolókat közölt a Szerb Nemzeti Színház vendégszerepléseiről, nagyobb teret biztosított a délszláv népköltészet remekei ismertetésének s természetesen a műfordításoknak.

Mindkét magyar nyelvű hetilap egy sajátos, földrajzilag, történelmileg, gazdaságilag, társadalmilag és etnikailag, politikai ellentmondásoktól meghatározott közeg elvárásainak igyekezett megfelelni. Egy konkrét valóság adta lehetőségeken belül kellett eleget tenni a hivatalos politika diktálta irreális követelményeknek, melyeknek egyértelmű keresztülvitelére nem voltak meg a feltételek. Ebből adódott az a felemás helyzet, hogy miközben mindkét hetilap hasábjain egyre-másra jelentek meg a szerbek hazafiasságát számon kérő pamfletszerű írások, ugyanakkor mindkettő tág teret biztosított nemcsak az Európa-szerte nagy elismerésben részesülő délszláv népköltészeti termékeknek, hanem a korabeli, elsősorban magyarországi szerb irodalom népszerűsítésének is. Pavlovits Jenő (Dena Pavlović), Radics György, dr. Margalits Ede (Edo Margalić), Dömötör Pál, Szulik József műfordításai, irodalomtörténeti szemelvényei szolgálták azt az ügyet, melynek gyökerei mélyen beleivódtak az itt élő népek tudatalattijába, melynek hitelt a két nép évszázados együttélésének jelenvalósága adott. Nem fikcióra épülő, erőszakos kapcsolatteremtésről volt tehát szó, hanem egy természetes spontán folyamatról, melynek életrevalóságot az a felismerés adott, hogy harmonikusan együtt élni csak akkor lehet, ha egymás megismerését tűzzük ki feladatul, ha nem az egymást elválasztó tényekre összpontosítunk, hanem a közeledés lehetőségeit igyekszünk minél hathatósabban kiaknázni. A két helyi érdekű magyar hetilap ezért emelkedik ki a vidékiességből a korabeli hasonló jellegű sajtóorgánumok közül, ezért válik jelentőssé az egyetemes magyar és délszláv irodalomtörténet szempontjából, s ily módon vált a 80-as, 90-es években egyedüli örökösévé a több évtizeden keresztül ápolt irodalmi kapcsolatoknak.

A Zomborban megjelent számos magyar, rövidebb-hosszabb életű sajtótermékek közül még az *Igazság* című politikai havi szemlét kell megemlíteni, melyet a társadalomtudományokban jártas dr. Patai Sándor zombori ügyvéd indított meg 1904 októberében.[47] Társadalompolitikai írásairól még a *Sloga* is elismerően nyilatkozott: „naročito je prvima da se u madarskom listu dobacuje Madarima da im je ponašanje prema narodnosti nekorektno, i da im se ukazuje put, kojim im valja poći i da bi narodnosti zadovoljiti mogli . . .”[48]

Patai tevékenységét a korabeli magyarországi haladó szellemű társadalomtudományi törekvések elvszerűsége jellemezte, a Horváth Zoltán által második reformnemzedéknek nevezett csoport köré tömörülők ugyanis már a 90-es években felismerték, hogy a szűk látókörű hivatalos magyar nemzeti politika rohamosan elindította azt a lavinát, mely a felbomláshoz vezet. Ennek a folyamatnak megakadályozása végett és a reális helyzet felmérése alapján azon munkálkodtak, hogy megtalálják azt a kivezető utat, mely lehetővé teszi a Monarchia területi integritását megtartó aktív erők működtetését, minek révén úgy vélték, elkerülhető lesz a felbomlás. Ennek a csoportnak vonatkozó elképzeléseit Jászi Oszkár körvonalazta *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés* című művében. A realitásból kiindulva Jászi megállapította: „Tényleg és valóban a kérdés nem az, hogy a nemzetiségek megmaradnak-e tótnak, románnak stb., avagy magyarokká lesznek-e, hanem az, hogy megtanulják-e tótul azt a kultúrminimumot, mely nélkül európai közigazgatás és közgazdaság nem lehetséges, vagy megmaradnak-e abban a barbár tudatlanságban és babonában, mely őket alkalmas anyagává teszi minden gazdasági korrupciónak és politikai önkényuralomnak . . . Ők csupán a magyarul tanulás ama rendszere ellen küzdenek, melynek titkos vagy nyílt alapgondolata az, hogy a nemzetiségek anyanyelvét elrabolja, s amely csak oda vezethet, hogy néhány magyar szó vagy mondat beszajkózását a nemzetiségi nép oly drágán fizesse meg, kulturális létminimuma elvesztésével . . . Nekünk ezerszer inkább kell a demokratikus népparlament, mint a nemzetiségi gyerekek kényszermagyarosítása. Nekünk ezerszer inkább kell liberális egyesülési törvény, mint magyar himnuszénekeltetés Balázsfalván. Nekünk ezerszer inkább kell a föld felszabadítása, mint csak magyarul beszélő szolgabíró Trencsénben. És a fejlődő magyar iparért rögtön odaadnók a tót, a román vidék nyomorgó falvainak magyar nyelvű cégfeliratait."[49]

Ez a csoport helyesen mérte fel azt, hogy a nemzetiségeket kettős elnyomás terhe sújtotta, tehát „a nemzetiségi elégedetlenség forrása nem egyszerűen s kizárólag gazdasági okokra vezethető vissza".[50]

A szociális eredetű terhek egyként nehezedtek a kialakuló magyar és nemzetiségi munkásosztályra, a napszámosokra, kubikosokra, béresekre, zsellérekre. Gazdasági és szociális helyzetük semmiben sem különbözött egymástól. Ezt bizonyítja pl. az 1904-ben Bácskában lezajlott aratósztrájk is, mely nemzetiségi hovatartozás nélkül tömörítette egy csoportba az elégedetlenkedőket, a korrupt, a békés tömegek verejtékéből élő, léha, dorbézoló vármegyei uraséggal szemben. Az erőszakos magyarosítási kísérletek képezték viszont azt a többletelnyomást, mely a nemzetiségek jogait nyirbálta meg, függetlenül osztálybeli hovatartozásuktól.

Patai Sándor az *Igazság*ban ilyen szempontok figyelembevételét szorgalmazta, s ezért érdemelte ki a *Sloga* elismerését is. A nemzetiségi kérdéshez progresszív módon közeledett a korabeli és helybeli lapok többségéhez viszonyítva, ebben a témakörben Mocsári Lajos írásai voltak számára a mérvadóak. Irodalomtörténeti jelentősége is volt a lapnak, mert munkatársai között olyan eminens írók voltak, mint Gozsdu Elek, Papp Dániel, Csáth Géza, Bródy Sán-

dor és Kosztolányi Dezső. Maga a szerző egy meglevő tradíció késői folytatójaként Laza Kostić-verset fordított, s *A költő gyásza* címmel 1908 februárjában vigasztaló jobbot nyújtott a felesége halálát gyászoló szerb költőóriásnak. Halála alkalmából 1911 januárjában felhívást intézett a zombori szerbekhez: állítsanak szobrot a Szent György téren, mely a jövőben is emlékeztetni fogja a város polgárait az egykor körükben élt és alkotott Laza Kostićra. Nem hagyta megjegyzés nélkül azt a tényt sem, hogy a magyar lapok „sovén tudatlansággal tértek napirendre afelett: kit veszített el a világirodalom Kosztics Lázárban", a szerb nép „polyhistorá"-ban.[51]

A Zomborban megjelent szerb sajtótermékek közül művelődéstörténeti szempontból a legrangosabb hely a 35 éven át folyamatosan megjelenő *Golub* című folyóiratot illeti meg. A „list za srbsku mladež"-t 1879-ben indította meg Jovan Blagojević tanító, aki később a zombori felső leányiskola (Viša devojačka škola) igazgatója lett. Az első évben havonként, utána pedig kéthetenként nyomatta ki a lapot Milivoj Karakašević könyvkereskedő (Knjižara Milivoja Karakaševića), előbb Bittermann Ferdinánd, majd ifj. Bittermann Ferdinánd és fia könyvnyomdájában (Ferdinand Bitterman, i Ferdinand Bitterman i sin). Az Osztrák–Magyar Monarchián kívül előfizettek a lapra Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Crna Gorában, a török hódoltsági területeken (turske pokrajine), Bulgáriában és Oroszországban. A lap külön rovataiban tették közzé a költeményeket, elbeszéléseket, színjátékokat, a természettudományi, földrajzi, történelmi, egészségügyi (higijena) jellegű írásokat, különböző képekkel is illusztrált életrajzokat, valamint a kisebb terjedelmű közleményeket, rejtvényeket, fejtőrőket (svaštice, šale i dosetke).

A *Golub*nak elsősorban délszláv irodalomtörténeti jellegét kell kiemelni, de jelentős szerepet játszott a 19. század utolsó harmadában a magyar–délszláv irodalmi kapcsolatok kiépítésében is. Évente kb. 160 költemény és elbeszélés látott napvilágot hasábjain, nemcsak a helybeli szerzők tollából, de az egykori Jugoszlávia egész területéről toborozta munkatársait a fáradhatatlan emlékezetű első szerkesztő. Több évig munkatársa volt az ifjúsági lapnak Petar Despotović, Mita Popović, Nika Grujić, Ljubomir Nenadović, Vojislav J. Ilić, Milorad Šapčanin, Jovan Jovanović Zmaj, Mita Kalić, Čika Vasa Ljubisav (pszeudonim Vase Krstića), Niko Đ. Vučetić-Bokeljski, Čedomir Mijatović, Ivan M. Popović és mások. A délszláv irodalom későbbi, klasszikussá vált alakjai közül fiatal íróként jelen voltak a *Golub*ban Svetozar Ćorović 1890 és 1894 között, majd 1896-ban, Jovan Dučić 1890-ben. Jóllehet Dučić az 1891/92-es és az 1892/93-as tanévben a zombori Szerb Tanítóképző diákja volt, a továbbiak során nem maradt a *Golub* munkatársa, hanem az iskolai *Értesítő*ben (Školski list) jelentette meg verseit. Radivoj Plavšić feltételezi, hogy erre a radikálisok és notabilitások (radikali i notabiliteti) közötti viszályok miatt került sor. A radikális párti *Golub*ba nem írhatott egy tanítóképzős, mivel az intézmény igazgatója, Nikola D. Vukičević a notabilitások oszlopos tagjai közé tartozott.[52]

Miloš Crnjanski három elbeszélést és egy fordítást magyarról tett közzé ebben a lapban 1908-ban és 1911-ben.

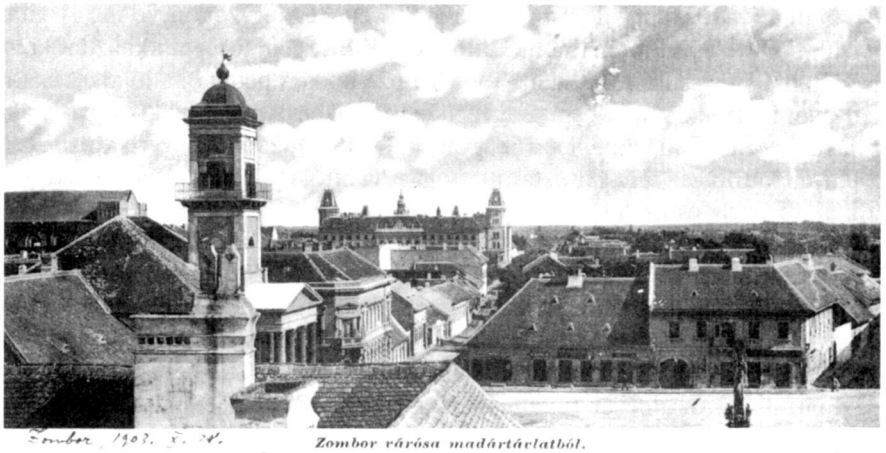

Zombor városa madártávlatból.

Kapcsolattörténeti szempontból is jelentős eredményeket mutathat fel a folyóirat. A szerb tanítók, tanárok mellett, néhány, főleg főgimnáziumi, szerb származású tanuló első irodalmi szárnypróbáltatásait a *Golub*ban tette közzé. A szerb nyelv és irodalom az 1881/82-es tanévben már nem tartozott a kötelező gimnáziumi tantárgyak közé, ezért van az, hogy a szerb/bunyevác III.-os vagy IV.-es gimnazista, a magyar irodalomból szerzett ismeretei alapján tett kísérletet a versírásban. Az ihletők főleg Petőfi Sándor és Arany János voltak. De nemcsak a diákok merítettek magyar forrásból. A helybeli irodalmi ambíciókat melengető számos epigon írásaiban is fellelhető a magyareredetűség, nemcsak a költemények és elbeszélések esetében, hanem az egyéb jellegű írásokban is.

A magyar irodalomból fordított műveket két csoportba oszthatjuk. Nem műfajcsoportosítási szempontról van szó, hanem arról, hogy a fordító feltüntette-e a magyar szerző nevét, vagy pedig csak ez állt ott: „s madarskog preveo", „posrbio". Itt szeretnénk megjegyezni azt is, hogy a *Golub* munkatársai természetesen német forrásokra is támaszkodtak, fordítások jelentek meg olaszból és angolból is. Feltételezzük, hogy a két utóbbi esetében gyakran vagy magyar, vagy német közvetítésről van szó.

A magyar irodalom egyik legtermékenyebb fordítója Teodora Pavlović, Đena Pavlović testvérbátyjának leánya volt. A korabeli prózairodalomból fordított. Minőségi szempontból nem a legrangosabb szerzőket, hanem a legdivatosabbakat választotta: Zempléni P. Gyulát (Julije P. Zempleni), Benickyné Bajza Lenkét (Lenka Bajzina Benicki), Zichy Jenő grófot (grof August Ziči).

A *Golub* agilis műfordítói közé tartozott Ivan M. Popović szenttamási néptanító. Már 1884-ben mint IV. osztályos gimnazista versfordításokkal jelentkezett. A gimnáziumi önképzőkörök kiváló alkalmat nyújthattak a szerb (és bunyevác) diákoknak arra, hogy műfordításokkal kísérletezzenek (erre utal

egy fennmaradt gimnáziumi önképzőkör töredékes jegyzőkönyve is.) A gimnáziumi szerb diákok tehát a műfordítás nyújtotta lehetőséget aknázták ki az irodalmi érvényesülésre, a Szerb Tanítóképző diákjai pedig önálló alkotásaikkal jelentkeztek a *Golub*ban, ami logikus következménye annak, hogy az oktatás nyelve a gimnáziumban a magyar, a Tanítóképzőben a szerb volt. Ezen a tényen később az sem változtatott, hogy a Tanítóképzőben kötelezővé tették a magyar nyelv és irodalom oktatását.

Míg Teodora Pavlović a korabeli népszerű magyar szerzők alkotásait közvetítette a szerb olvasóközönség felé, addig Ivan M. Popović a klasszikussá vált magyar költőket részesítette előnyben, Petőfi Sándort és Arany Jánost. A fordítói tevékenységet már IV.-es diákkorában megkezdte: Petőfi *A puszta télen* (Zimnje večeri) című versével jelentkezett először 1884-ben. Néhány gimnáziumi diák írói álnéven jelentette meg fordításait (pl. Milenko), de Crnko pl. saját versét, a *Pesme mojet* adta közre fedőnévvel 1899-ben, melynek ihletője minden kétséget kizáróan Petőfi azonos című verse (Dalaim) volt.[53]

Mint már említettük, nemcsak a magyar szépirodalom volt jelen a *Golub*ban, de a különböző évfordulók, jubileumok alkalmából írt hosszabb-rövidebb ismertetések is megtalálhatók benne. Megemlékezett a lap Mátyás király halálának 400. évfordulójáról is, mert „U ovoj državi u njegovo vreme i Srbi su igrali važnu ulogu: zato hoćemo da to doba opišemo i time 400 godišnjicu njegovu proslavimo".[54] De a nagy magyar mesemondó, Jókai Mór ötvenéves írói jubileuma sem maradt megünnepeletlenül. Az 1894-ben megjelent első három számban közölték életrajzát és két elbeszélésének fordítását.

A *Golub* tehát, jóllehet helyi érdekeltségű ifjúsági folyóiratként indult, bizonyos értelemben túlnőtt ezen a jellegen, függetlenül attól, hogy a hasábjain megjelent irodalmi alkotások többsége az epigonizmus jegyében fogant. Irodalom- és kapcsolattörténeti jelentősége az a többlet, melyben értékes örökséget hagyott számunkra. Az egy égtáj alatt élő két nép sok tekintetben azonos irodalmi és kulturális ízléséről tesz tanúbizonyságot a lap, ugyanakkor közvetítő, ismeretterjesztő jellegű volt az Osztrák–Magyar Monarchia határain túl, a délszláv lakta területekre.

A mindössze két évet megért *Rodoljub* című hetilap 1880 és 1882 között jelent meg, Petar Despotović volt a szerkesztője, majd Bécsbe távoztakor Jovan Blagojević vette át egy időre. Az *Iskolai Tanács* (Školski savet) elmaraszthatóan vélekedett tevékenységéről, fegyelmi eljárást helyezve kilátásba, amennyiben nem válik meg a laptól. A sorrendben harmadik szerkesztő Aleksandar Popović lett. A *Rodoljub* rovatbeosztása nem különbözött a korabeli hasonló célokat szem előtt tartó lapokétól. A cikkek többsége gazdasági és gyakorlati kérdéseket taglalt, foglalkoztak az iskolaüggyel, a szerb népi hagyományokkal, a világban és a szűkebb környezetben történt eseményekkel, és természetesen az irodalmi melléklet sem hiányzott.[55]

Függetlenül attól, hogy a 80-as évek elején a szerb–magyar kapcsolatok a város életében számos pozitív eredménnyel bővültek, a politikai élet fonákságaiba betekintést éppen e lap révén nyerhetünk. Ezzel kapcsolatban emlékeztetni szeretnénk a már ismertetett, *Bácska* és *Rodoljub* közötti vitákra a ha-

zafiasság értelmezésének kérdésében, valamint a szerb feliratokról folytatott szócsatákra. Kiegészítésképpen itt kell megemlítenünk a városi színház megnyitásakor történt incidenst, melyről e lap tudósítása révén értesülhetünk csupán, mert a helybeli magyar hetilapok nem emlékeztek meg róla. Az eredeti terv szerint, miután a színház felépítését a közös magyar–szerb anyagi összefogás tette lehetővé, kétnyelvű ünnepi megnyitóban egyeztek meg a létrehozók. Ehelyett Sághy Zsigmond társulata avatta fel az új színházat, elmaradt a kétnyelvű program, s csak Dömötör Pál ünnepi ódája utalt a szerb polgárság érdemeire a színház felépítésében.

A *Rodoljub* jelentősége abban állapítható meg, hogy egy rövid időre betekintést nyerhetünk azokba a még csak csírájában jelentkező visszás politikai eredetű nézeteltérésekbe, melyek zavarólag hatottak a két nép békés egymás mellett élésére, hogy aztán a továbbiakban mindinkább az eltávolodás, nem pedig a közeledés lehetőségei érvényesüljenek.

A *Sloga* című politikai hetilap 1905 és 1914 között jelent meg. Művelődéstörténeti szempontból a *Podlistak* elnevezésű rovat szerepét kell megemlítenünk, melyben különböző szépirodalmi művek láttak napvilágot, közöttük gyakoriak voltak a magyarból fordított művek. Noha a 20. századtól kezdve teljes egészében nyilvánvalóvá vált a két nép közötti elidegenedés, hogy erősen meglazultak a már előbb kialakított kapcsolatok, irodalmi téren még mindig jelen volt a kapcsolatteremtési szándék. A hivatalosan elismert alkotók munkáiból válogattak a fordítók, ami az évszázadokon át kiépített szellemi közösségről, az azonos környezetben közösen kialakított ízlésről tett tanúbizonyságot. A magyar irodalomból fordított műveket a verseci származású Herczeg Ferenc és Tormai Cecil neve fémjelezte, de Gárdonyi Géza, Mikszáth Kálmán és Bíró Lajos egy-egy elbeszélése is helyet kapott a *Podlistak*ban. A fordítók nagy része az Učitelj, Učiteljica fedőnevet használta, vagy pedig nevük kezdőbetűit. Ebből arra következtethetünk, hogy elsősorban az irodalomban jártas pedagógusok körében kell keresnünk a fordítókat, akiket a nyelv ismerete ösztönzött arra, hogy a fordítás területén érvényesítsék irodalmi becsvágyukat.

A politikai kérdések közül természetesen a nemzetiségek létkérdéseivel foglalkozó cikkek érdemelnek figyelmet. Ezeken belül a nemzetiségek jogaiért küzdő politikus és szociológus Jászi Oszkár tevékenységével foglalkozó írásokat kell kiemelnünk. Milan Lazarević fordításában közölte a hetilap a *Nemzetiségi politikánk irányelve* (*Pravac naše narodnosne politike*) című írást, majd pedig 1911-ben, amikor Jászi a Szabad Lyceumban tartott előadást, megkülönböztetett figyelemben részesítették ezt az eseményt, a *Sloga* tudósítója abban látta Jászi érdemeit, hogy végre akadt egy magyar, aki a nemzetiségi kérdés problémáit a realitásból kiindulva közelítette meg. Az erőszak politikájától eltérően, melyet elítélt, a nézeteltérések orvoslása érdekében a járható utat abból a szemszögből jelölte ki, *„hogy minden embernek joga van a maga kultúrájához és nyelvéhez"*. A helybeli szerb értelmiségi körök pedig, még ebben a korban is, nem kívántak többet, mint amennyit Jászi Oszkár megoldásként felkínált: az adott viszonyok között kialakított szellemi integritásuk megtartá-

sát, megvédését és „a nemzetiségi torzsalkodás vészes harcának" megszüntetését.[56]

Mind a *Golub*nak, mind pedig a *Slogá*nak a magyar irodalom felé való orientálódása, függetlenül a politikai ellentmondásoktól terhes közállapotoktól, arról tesz tanúbizonyságot, hogy az évszázadokon át megvetett közös alapok elég erőseknek bizonyultak ahhoz, hogy az irodalmi és kulturális életben csak módjával érvényesültek azok a szétválasztó erők, melyek végül mégis a Monarchia felbomlásához vezettek. Természetesen az egyéni érvényesülés könnyebben járható útjának választása is közrejátszott abban, hogy mindkét lap irodalmi anyagában jelentős helyet kapott a hivatalosan elismert magyar irodalom. Ezt a hivatalos irányzatot Herczeg Ferenc, Fenyő Miksa, s legjobb esetben Kiss József képviselte, mert Zombor értelmiségi körei nem jutottak el abban az időben a haladás zászlaját magasra tartó kortárs Ady Endréig. Egy meghatározott korszak közízlését tükrözik a megvalósított eredmények, melyeknek művelődéstörténeti érdemei vannak, s melyek alapot adtak a 20. században egy művészileg is kiforrottabb, meglevő szellemi kapcsolat magasabb szinten történő kifejezéséhez Veljko Petrović vagy pedig Papp Dániel és Gozsdu Elek életművében.

A Zomborban megjelentetett sajtótermékek közül a Szerb Tanítóképző Iskolai Értesítője (*Školski list*) és a Magyar Királyi Állami Főgimnázium Értesítője érdemel még említést. A gimnáziumi értesítő 1872 és 1918 között jelent meg, a *Školski list* zombori periódusa 1866-tól 1903-ig tartott, egy megszakítással 1870 és 1879 között.

A *Školski list* kiadója és szerkesztője a neves, konzervatív elveket valló Nikola D. Vukičević volt. A klerikális jellegű dogmatikus eszmék népszerűsítője volt az Értesítő, nemcsak az oktatás és nevelés kérdésében, hanem az egyéb problémakört érintő írások is ezt az irányvonalat követték. A pravoszláv „galamblelkű tisztaságot" (golubija čistoća pravoslavlja) propagálták a megjelentetett szövegek, melyeknek legtöbbje Vukičević tollából származott, aki a német katolikus és protestáns pedagógusok szemléletmódjának alapján fogalmazta meg mondanivalóját. A hatvanas évek végén Vukičevićen kívül még 16 pap, tíz tanító és három érettségi előtt álló tanítóképzős szemellenzős írásai hirdették azokat a tanokat, melyek a miletići eszmékkel és a haladó szerb értelmiség nézeteivel szöges ellentétben álltak. Nem csoda tehát, hogy a folyóirat megjelenése majd kilenc évig szünetelt, mert nem volt elég olvasója, arról nem is beszélve, hogy Vukičević még azt sem engedélyezte, hogy Vuk Karadžić helyesírásával nyomtassák ki a folyóiratot.

Újra 1880. január 1-jén jelent meg a *Školski list*, de nem mint a Népi Iskolai Tanács (Narodni školski savet) orgánuma. Ez a szerv a megjelenést csak bizonyos feltételekkel engedélyezte. Vukičevićen kívül Mita Petrović volt 1884 júniusáig a lap főmunkatársa. Ez idő alatt havonta kétszer jelent meg a lap. Állandó rovataiban cikkek, pedagógiai, didaktikai és módszertani kérdéseket boncolgató írások, irodalmi ismertetők, természettudományos jellegű értekezések kaptak helyet. Az utóbbiak zömét a Tanítóképző tanára, Petrović írta. Távozásával, melynek okaira nem derült fény, elmosódtak a rovatok közötti

határvonalak, és a havonkénti két megjelenés egyre redukálódott. Ismét a vallásos és moralizáló tendenciájú írások kerültek túlsúlyba, a természettudományokat népszerűsítő cikkek pedig teljesen elmaradtak. Vukičević legagilisabb munkatársai Ivan Popović (1880–1891), Stevan Ilkić (1895–1903), Stevan Konjović (csak 1893-ban) és Dušan Radić (csak 1901-ben) voltak.

A *Školski list* megjelenése alatt nem változtatott alapkoncepciót, s a szerkesztő elsősorban a tanítók továbbképzését tartotta a lap fő feladatának. Ugyanakkor a tantárgyakkal szoros kapcsolatban levő tananyag közlését is szem előtt tartotta, mivel a szakkönyvek kiadása mindvégig megoldatlan problémája volt a szerb oktatásügynek.

A folyóirat munkatársainak száma 120-on felül alakult az évek során, és nemcsak az Osztrák–Magyar Monarchia területén, hanem a Szerbiában, Horvátországban, Szlavóniában, Dalmáciában, Bosznia és Hercegovinában, Crna Gorában, sőt Romániában élő és működő pedagógusokat is maga köré gyűjtötte. Az eredeti dolgozatok mellett több szövegátdolgozás (posrbljeni članci), fordítás is helyet kapott a lapban, főleg német és magyar források alapján. Az előfizetőknek 700-800 példányt küldött a szerkesztőség. Gyakoriak voltak azok a felhívások, melyek az előfizetői kötelezettségre apelláltak.

A megtett észrevételek ellenére (a lap koncepcióját illetően) meg kell állapítani, hogy a *Školski list* mint első szerb nyelvű pedagógiai szaklap, jelentős teljesítményszámba menő vállalkozás volt. Főleg a tanítók továbbképzésében (stručno usavršavanje) játszott nagy szerepet, függetlenül az egyoldalú ideológiai beállítottságtól. Egy meghatározott korszakban jelentős funkciót töltött be az oktatás és nevelés problémáinak elméleti és gyakorlati megválaszolásában, a szerb pedagógiai elmélet és gyakorlat kibontakoztatásában.[57]

A főgimnáziumi *Értesítő* nem tért el a többi, hasonló jellegű iskolai értesítőktől. Az iskola belső életére vonatkozó adatokat, valamint a tanárok egyes dolgozatait tartalmazta. Mégis szólunk róla, mert Radics György és dr. Margalits Ede (Edo Margalić) igazgatóskodása idején a megjelentetett tanári szak-

dolgozatok között, a két, délszláv népek irodalmát magyar nyelven népszerűsítő igazgató műfordításai és tanulmányai is helyt kaptak. Ez a tény is amellett szól, hogy mind Radics, mind pedig Margalits (aki később a budapesti egyetem szlavista tanszékének professzora lett), a hivatalosan értelmezett nemzetiségi politika szolgálatát mellőzve, azon fáradozott, hogy a nemzetiségek egyenjogúságának útjait egyengesse. A műfordítások és a tudományos igénnyel megírt kapcsolattörténeti tanulmányok, valamint a csak délszláv népköltészettel foglalkozó írások egy életre való nemzetiségi kulturális örökségről adtak számot, igazolva, hogy igenis, ez a nép alkalmas az önálló kulturális fejlődésre. Az, hogy a két igazgató az *Értesítő*ben is közzétette egyes vonatkozó tanulmányait, azt bizonyítja, hogy minden lehető alkalmat felhasználtak arra, hogy minél szélesebb körrel ismertessék meg a délszláv népköltészet gyöngyszemeit, és azt a hősi kort, melyben azok keletkeztek. Mert mint az *Értesítő*ben is olvashatjuk a Radicsról szóló nekrológban: munkálkodásának „kitűzött célja volt összeszedegetni a két nép múltjából ama történelmi szálakat, melyek alkalmasak az új nemzedéket apáitól örökölt testvéries érzelmekkel összefűzni, s a közös haza szeretetében egyesíteni".[58]

Mindkettő igazgató és tanár volt. Közvetlen kapcsolatban állott az ifjú nemzedékkel, mely egy meghatározott égöv szellemi és kulturális örökségének letéteményesévé kellett hogy váljon, eltekintve attól, hogy a jelzett örökség nemcsak egy nyelvhez kapcsolódott. Az együvé tartozást példázták tudományos munkásságukkal is olyképpen, hogy konkrét bizonyítékokat hoztak fel arra vonatkozóan, hogy a velük együtt élő délszlávoktól nem lehet elvitatni a nemzeti létjogosultságot. Az együtt megélt nagy történelmi eseményeket állították vizsgálódásaik középpontjába, s ezek az együttélés miként jére adtak példakövető, tényleges választ.

Az első, 1878. július 7-étől folyamatosan megjelenő *Bácska* című hetilap, melyet 1884-ig Radics György szerkesztett, sokban hozzájárult az alvó közvélemény felébresztéséhez abból a célból, hogy Zombor kulturális életében jelentős változások történhessenek. A lap indítását bevezető szerkesztői vezércikk hangsúlyozta: „Szükségesnek tartom . . ., hogy minden, mi megyei címet visel, annak székhelye Zomborban, a megye székhelyén legyen."[59] Ez a kijelentés annak az állandóan jelen levő óhajnak adott kifejezést, melyet mind a magyar, mind pedig a szerb értelmiségi körök évtizedek óta meg szerettek volna valósítani. A magyarok, e valamikor szerbnek nevezett várost, a hivatalos útmutatások és intézkedések segítségével minden téren magyar jellegűvé igyekeztek átformálni, a szerbek viszont arra törekedtek, hogy a múltbéli örökséget átmenekítsék a jelenbe a megyeszékhely szerb jellegének megőrzése érdekében. E két szempont érvényesítésére irányuló törekvéseknek voltak sikeres találkozásai is, de gyakran éppen ezek a nemzeti jellegű becsvágyak gátolták meg Zombort abban, hogy minden megyei szervezkedésnek központja lehessen.

Művelődéstörténeti szempontból három közművelődési intézmény létesítése tette lehetővé azt, hogy a város polgárainak külön-külön nemzeti alapokról induló művelődési szándékai eljussanak az általálnos, egyetemes műveltséget is magukban foglaló állomásokig. A felépített színház, a Bács-Bodrog

vármegyei Történelmi Társulat, valamint a századfordulón megalakított Szabad Lyceumi Egyesület olyan művelődési intézmények voltak, melyek révén időnként lehetségessé vált a provincializmuson túlmutató eredmények megszületése, s melyek révén a művelődés európai áramlatai is megérintették a várost.

A nyolcvanas években valóban nagy szolgálatot tett a *Bácska* a kulturális élet kibontakoztatásában. Kezdeményező, úttörő jellegét akkor veszítette el a lap, amikor közügyek helyett egyre inkább politikai agitációk kiszolgálójává lett, s minden közérdekű megnyilatkozásnak ebből a szempontból igyekezett eleget tenni.

Radics vezércikke, többek között, egy állandó színügyegylet megalakításának szükségességét sürgette, „mely általánosítaná megyénkben a színészetet s a színházat, melyről mindenki tudja, hogy míg legnemesebb élvezetet nyújt, addig hazafiúi felkészültséget ápol, míg művelődésre serkent, s erkölcsre tanít, addig a nemzeti nyelvet és költészetet terjeszti".[60] Radics ezzel kapcsolatban nem bocsátkozott részletekbe. Indítványa termékeny talajra talált. A Magyar Olvasókörben az 1879. április 6-án megtartott közgyűlésen konkrét javaslat született Thalia templomának felépítéséről. Martonffy Károly felszólalásában hangsúlyozta: „. . . ha csupán a magyar olvasókör veszi kezébe az ügyet, akkor a Zomborban fennforgó nemzetiségi viszonyoknál fogva az ügy kivihetetlen lesz, mert a többi olvasókörök fájlalván mellőztetésüket, nem fogják azt pártolni".[61] Dr. Sztojkovics Péter (dr. Petar Stojković) helyeselte Martonffy hozzászólását. Véleménye szerint a Magyar Olvasókör ez irányú kezdeményezését elsősorban a Szerb Olvasókör tagjaival kell megismertetni, fel kell őket szólítani a csatlakozásra, mert csak ily módon lehet majd realizálni a szóban forgó tervet. Elhangzott az az indítvány is, hogy színészeti választmányt kell alapí-

tani, melyben mindkét olvasókör egyenlő arányban képviselteti magát. Elnöknek Szemző Gyulát javasolták.

Két elképzelés született arról, milyen módon tudná a város biztosítani a színház felépítéséhez szükséges pénzösszeget. Az egyik elképzelés szerint „a színház építési tőkéje Zombor szabad királyi város polgáraira e célból rótt adóból volna beszerzendő", a másik javaslat pedig az volt, hogy „részvényekre volna alapítandó az építendő színház".[62] Ez utóbbi elgondolás szellemében jártak el, mert 1879. május 4-én el is határozták a Részvénytársaság megalakítását. Az állandó színház felépítése és felszerelése érdekében a Részvénytársaság működését ötven évre tervezték. Az alaptőke összegét 40 000 forintban állapították meg.[63]

Lukács György miniszteri tanácsos engedélyezte a Részvénytársaság megalakítását, majd pedig Tisza Kálmán magyar királyi miniszterelnök elfogadta a Részvénytársaság alakuló közgyűlésének jegyzőkönyvét és a felterjesztett alapszabályokat.[64]

Az Alapszabályok 6. §-a értelmében: „A színházépület a részvénytársaság igazgatósága által évenként . . . egy-egy jó színtársulatnak bérbe fog adatni, és pedig akként: hogy évenként október hó 1.-jétől a jövő évi március végéig terjedő téli időnyre az igazgatóság a színházat és tartozékait csakis egy magyar, a következő ily téli időnyre pedig csak is egy szerb színtársulatnak adhatja bérbe, ha azonban bérbe vevőül nem jelentkeznék oly nyelvű társulat, melynek sorrendje következik, az esetben más nyelvű társulatnak adható a helység bérbe."[65]

Beigazolódott tehát az a felismerés, hogy: „A társadalmi élet egészséges fejlődését tapasztaljuk ott, hol . . . a közcélok elérése a felébredt közszellem szülte áldozatkészség által biztosíttatik . . . Zombor város derék polgársága vallás és nemzetiség különbsége nélkül már többször fényes jelét adta ez áldozatkészségnek."[66] Annyi bizonyos, hogy a szerb és a magyar polgárság összefogása nélkül nemigen lett volna a városnak lehetősége arra, hogy a színházat felépítsék, mivel túl nagy anyagi beruházást igényelt az építkezés. Sem a magyar, sem pedig a szerb ajkú lakosság nem tudta volna önerejéből biztosítani a szükséges költségek fedezését.

A kezdeményezők idejében felismerték azt, hogy csakis a két népnek elsősorban az anyagi összefogása biztosíthat reális alapokat a színház felépítésére. Ennek köszönhetően nem egészen három év leforgása alatt megvalósult a zomboriak álma: felépült a színház.

Az eredeti terv és megegyezés szerint a megnyitót egy szerb és egy magyar egyfelvonásos darab bemutatásával, egy szerb és egy magyar dalárda közreműködésével, valamint szerb–magyar feliratú plakátokkal kellett volna megünnepelni. Ehelyett a megnyitást bejelentő hirdetések Sághy Zsigmond társulatának ünnepi műsorát tették közhírré, természetesen csak magyarul. A közös cél megvalósításának eszméje, melyet három év lankadatlan lelkesedése kísért, a szerb–magyar testvériség eszméje a megnyitón szenvedte el az első nagy vereséget, és döntően befolyásolta a továbbiakra nézve a helybeli kulturális kapcsolatok alakulását. Soha többé nem nyílt lehetőség arra, hogy közös erővel,

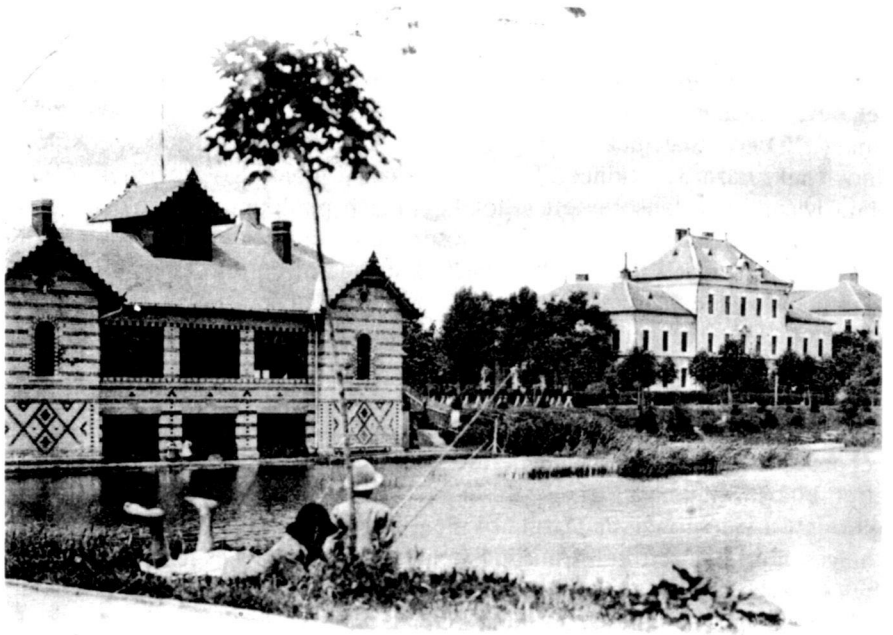

Korcsolya - pálya.
Eislauf - Halle.

Ferencz - József laktanya.
Franz - Josef - Kaserne.

közös anyagi beruházással építsenek fel egy másik olyan művelődési intézményt, mely otthont adott volna mind a magyar, mind pedig a szerb vagy bunyevác polgárság nemzeti és általános művelődésének.

A *Rodoljub* az incidensért elsősorban Barthal Józsefet okolta, aki eredetileg, már a Magyar Olvasókör ülésein is, magyar koncepcióból indult ki. Valószínűleg nemcsak Barthalon múlott, hogy a tervezett kétnyelvű megnyitó elmaradt. Mindössze a zomboriak koszorús költőjének, Dömötör Pálnak ünnepi *Prológ*ja emlékeztette az ünneplőket arra, hogy a színházat „két társnép alkotá". A *Rodoljub* is elismeréssel adózott Dömötörnek: „koji svojim duhom u plemenitije svetove uzleće, i koji nije tako tesnogrud da ne vidi Srbe kao narod, bez jezika i pisma, već koji je rekao sa ponosom da će se muza u ovoj Taliji na dva jezika slaviti".[67]

A szerbeket ért sérelem, melyet az 1882. november 25-i ünnepi megnyitó okozott, a szerb színügy szempontjából nem volt tartós jellegű. Az Alapszabályok már idézett 6. §-a értelmében, az elkövetkező években 1918-ig, felváltva vendégszerepeltek a játszási engedélyt nyert magyar vándortársulatok és az újvidéki Szerb Nemzeti Színház. Harminchat év alatt huszonegyszer jártak késő ősszel vagy kora tavasszal hivatásos szerb színészek Zomborban, s összesen 864-szer gördült fel a függöny.[68] Egy-egy idény egy hónaptól két és fél hónapig terjedt. A szerb nemzeti drámairodalom ma már klasszikusnak számító nagyjai, Jovan Sterija Popović, Kosta Trifković, Branislav Nušić, Đura Jakšić, Laza Kostić mellett helyt kaptak a repertoárban a Mita Popović-típusú alkalmi

színpadi szerzők csakúgy, mint az elsősorban francia, német, magyar, orosz és angol drámairodalmi klasszikusok, és azok a korabeli divatos szerzők is, akiknek nevét ma már nem tartja számon a drámatörténet. A szerb színháztörténet kimagasló egyéniségeinek, Dimitrije Ružićnak, Draginja Ružićnak, Pera Dobrinovićnak, Laza Telečkinek, Tinka Lukićnak, Ljubica Kolarovićnak, Milka Markovićnak stb. tapsolhatott a zombori szerb publikum, s az előadásokra időnként betévedt néhány magyar, elsősorban újságíró-tudósító.

A Szerb Nemzeti Színház társulatának előadásairól, s főleg az előadások színvonaláról, mérvadónak tekintjük Tópits Zoltánnak, a *Bácska* tudósítójának véleményét, mégpedig azért, mert magyar létére, a korában uralkodó nemzeti elvakultságtól mentesen tudott szólni a társulat tagjainak erkölcsi magatartásáról és a színvonalas előadásokról. Egy cikksorozatban hasonlította össze a Zomborban járt magyar társulatokat és a Szerb Nemzeti Színházat, mégpedig az utóbbi javára. Megítélése szerint a szerbeknek példás magaviselettel, kitartó munkával, lelkesedéssel és önfeláldozással sikerült elérni azt a célt, amit a vidéki magyar társulatok nem tudtak megvalósítani: teljesítették a helyesen értelmezett kultúrmissziós feladatot. Általános és nemzeti műveltséget terjesztettek, közönséget neveltek, elősegítették egy választékos közönségízlés kialakulását. „Ez a nép templomnak tekinti a színházat – írta többek között. – Tessék sovinisztának maradni akkor, ha az ember azt látja, mint hódolnak más nemzetiségbeliek a nagy kultúreszmének, s midőn a sajátjukat támogatják, közvetve az általánosnak is mily nagy szolgálatot tesznek. Keserűség és irigység fogja el az ember lelkét. Keserűség, mert tapasztalni kénytelen, hogy az igaz, hazafias érzés mennyire fölöslegessé teszi a nagyhangú frázisokat a kultúráról, művészetről, patriótizmusról, viszont irigység azon írók irányában, akik ily embereknek írhatnak . . . Önáluk a dráma az, amely lelkesít, tanít és mind szorosabbra fűzi azt a kapcsolatot, amely nemzeti lételünknek legerősebb alapja, és amelyen megtörik minden külső áramlat."[69]

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

[34] Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában*. Tanulmányok, Gondolat, Budapest, 1975, 226. o.

[35] Ua., 311. o.

[36] Ua., 228. o.

[37] Ua., 302. o.

[38] *Katalog: Sombor nekad i sad*. Izd. Istorijskog arhiva, Sombor, 1970, 18. o.

[39] Az első jelentősebb zombori sajtótermék a „Fünftes Programm der öffentlichen und selbständigen Communal-Unterrealschüle der K. Freistadt Sombor" című 1854-ben megjelent iskolai értesítő volt. Az első rövid életű magyar nyelvű hetilapot a zombori alsógimnázium tanára, Zách József adta ki, 1865. február 4-én jelentette meg *Ipar* címmel, melyet ugyancsak ebben az évben a *„Bács-Bodrogh"* követett. Az előzőleg Újvidéken, majd Budán, végül Zomborban (1906. január 1-jétől Karlócán) nyomtatott *Školski list* a neves pedagógus, Nikola D. Vukičević nevéhez fűződik. A Szerb Tanítóképző Értesítőjét 1866 és 1903 között nyomtatták Zomborban. Ebben a korban két ifjúsági lapot adott ki a Szerb Tanítóképző: a *Prijatelj Srbske Mladežit* (1866–1868) és a *Venac*ot (1866–67). Az *Ipar* és a *Bácska* közötti időszakban egyetlenegy

magyar nyelvű ilyen jellegű nyomtatvány látott napvilágot, éspedig a Zombori Magyar *Királyi Állami Főgimnázium Értesítője* 1872-től.
Káich Katalin már idézett kapcsolattörténeti monográfiája 18. o.
Radivoj Plavšić: *Časopisi u Somboru.*
Dometi. Časopis za kulturu. Ravangrad. Sombor, 1974, 1. sz., 105–109. o.

40 Horváth Zoltán idézett műve 35. és 41. o.

41 Bácska, 1878. július 1., I. évf., 1. sz.: Radics György vezércikke.
Ua., 1884. március 4., IV. évf., 19. sz.
Molnár István Lajos vezércikke (kiemelés: Káich Katalin)

42 Sőtér István: *Nemzet és haladás*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1963, 732. o.

43 *Bácska*, 1884. március 4., IV. évf., 19. sz. Molnár István Lajos vezércikke

44 *Zombor és Vidéke*. I. évf., 1881. december 17., 1. sz. A főszerkesztő vezércikke.
A hetilap 1886. 20. számától kezdődően a Bács-Bodrog megyei Egyesült Ellenzék hivatalos politikai közlönye lett.

45 Ua.

46 *Rodoljub*. List za narodnu prosvetu i privredu i zabavu. II. évf., 1881, 52. sz.

47 *Dometi*. Časopis za kulturu. Ravangrad. Sombor, 1976, 5. sz., 115. o.

48 *Sloga*. Nedeljni politički list. Sombor, 1906, 26. sz.

49 Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Bp., 1912, 472., 474. és 494. o.

50 Horváth Zoltán ismertetett műve, 50. o.

51 *Igazság*. Politikai, irodalmi és jogi folyóirat. Szerk.: dr. Patai Sándor. Zombor, 1911. január, 7. sz.

52 *Dometi*. Časopis za kulturu. Ravangrad, Sombor, 1974, 1. sz.: Radivoj Plavšić: Časopisi u Somboru. 110–112. o.

53 Káich Katalin ismertetett kapcsolattörténeti monográfiája, 27–33. o.

54 *Golub*, 1890, 4. sz.

55 *Rodoljub*. Časopis za narodnu prosvetu, privredu i zabavu. Izdavač: Knjižara Milivoja Karakaševića. Štamparija: Ferdinanda Bitermana. Sombor.

56 *Sloga*. Nedeljni politički list, 1911, 13. sz. *Bácska*, 1911, 26. és 27. sz. Kiemelés: Káich Katalin.

57 *Dometi*. 1974, 1. sz.: Radivoj Plavšić. Časopisi u Somboru. 106–108. o.
Dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru. Uredili: dr. Radomir Makarić i Stevan Vasiljević. Sombor, 1978, 192–197. o.

58 *A Zombori Állami Főgimnázium Értesítője*. 1885/86-os évkönyve, 14–19. o.

59 *Bácska*, I. évf., 1878. július 7., 1. sz., Radics György szerkesztői vezércikke

60 Ua.

61 *Bácska*, I. évf., 1879, 16. sz., Várossy Tivadar cikke.

62 Ua.

63 Ua., 18. sz.

64 Történelmi Levéltár. Zombor. Önigazgatási iratok 5384/1879; 9062/p-1879; 9965/p28/12-1879

65 *Bácska*, I. évf., 1879, 18. sz.

66 Ua., 28. sz. (Pártos Gyula cikke)

67 *Rodoljub*. 1882, 48. sz.: Svečano otvaranje deoničarskog pozorišta u Somboru.

68 Dr. Mihovil Tomandl: *Srpsko pozorište u Vojvodini*. II. (1868–1919), Matica srpska, 1954, 125. o.

69 *Bácska*. XXVII. évf., 1904, 2. és 3. sz. Topits Zoltán. *A szerb színtársulatról*